

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus VI.

Fasciculus 2.

BALÁZS JÓZSEF

**EGY ADALÉK A MAGYAR
NÉPESSÉGTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉHEZ:
BALÁS KÁROLY NÉPESSÉGTUDOMÁNYI
NÉZETEI**

SZEGED

1959

Redigunt
GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, LÁSZLÓ BUZA, RÓBERT HORVÁTH,
ISTVÁN KOVÁCS, JÁNOS MARTONYI

Edit
Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti:
ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, BUZA LÁSZLÓ, HORVÁTH RÓBERT,
KOVÁCS ISTVÁN, MARTONYI JÁNOS

Kiadja
A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 50.)

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

Felelős kiadó: Buza László

I.

Bevezetésképpen jelen tanulmányunkhoz nem célunk a népességnek a társadalmi fejlődésben elfoglalt helyét a tudományok marxista alapon álló rendszerében részletesen fejtegetni, csupán annak szerepét kívánjuk vázlatosan kijelölni, annál is inkább, mert egyes polgári nézetek túl nagy, mások túl kevés szerepet tulajdonítanak a népesség fejlődésének a társadalmon belül.

A népesség, illetve népesedés¹ a »társadalom anyagi életfeltételeinek«² egyik eleme, s mint ilyen — ha nem is fő tényezője a társadalom fejlődésének —, befolyásolja azt, éspedig megkönnyíti, vagy lassítja a társadalom fejlődését.² A népesség azonban többet is jelent, mint az anyagi életfeltételek egyike, két okból is. Egyrészt a népesség, mint munkaerő a termelési viszonyok fejlődését meghatározó termelőerőnek egyik, mégpedig élő tényezője, s továbbá a szükségletkielégítő fogyasztással célja is a gazdasági életnek, amely ismét visszahat a termelőerők fejlődésére. Másrészt a népességnek önálló társadalmi és politikai léte is van, amely hivatva van adott körülmények között a haladás, többek között a termelési viszonyok fejlődését szolgálni. Összefoglalásképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a népesség, illetve a népesedés problémái igen jelentős szerepet játszanak a társadalmi, gazdasági és politikai életben, s ez az oka annak, hogy a népesség, illetve a népesedés kérdése már a legrégebbi idők óta foglalkoztatta a nagy gondolkodókat, államférfiakat, s a legkülönbözőbb tudományok képviselőit, akik az emberrel társadalmi, vagy természeti vonatkozásban foglalkoztak.

Bár a népesedés kérdésével tudományosan — a népesedéstudomány szemszögéből — csak a XVII. századtól kezdve foglalkoztak, a népesedésre vonatkozó nézetekkel azonban a népesség növekedését vagy csökkenését elősegítő intézkedésekkel, lényegében tehát népesedéspolitikai elgondolásokkal párhuzamosan sokkal korábban is találkozunk. Az alábbiakban bevezetésünk elmélyítéseként hasznosnak látszik a polgári népességtudomány fejlődését és az azt megelőző időszakot is röviden áttekinteni.

¹ A népesség fogalmán egy bizonyos időpontban adott területen élő emberek összeségét kell érteni, ezzel szemben a népesedés magának a népességnek a változását — növekedését vagy csökkenését váltja ki.

² Sztálin: A Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártjának története, Szikra, Bp., 1950., 147. o.

II.

Az ókorban már Platon és Aristoteles is kívánatosnak tartották a népesség számának korlátozását. Platon az államról és törvényekről szóló munkáiban kvalitatív szempontból veti fel a népesedés problémáját, amelyekben a legkitűnőbb egyedek szaporodását propagálja, de ugyanakkor a hatóságok feladatává teszi a családok számának állandósítását is. Szerinte kitüntetések adásával, illetve hátrányokban való részesítéssel növelni, illetve csökkenteni lehet a születések számát. Ezt a tulajdonképpeni születésszabályozási elgondolást már a házasság számának és a házasodás korszerinti korlátozásával véli kezdeni. Aristoteles pedig a házaspárok gyermekszámának hatósági megállapítását tartja szükségesnek.

Ezen ókori görög elgondolások nem annyira a túlnépesedéstől való félelemből erednek, hanem — különösen Platonnál, kinek korlátozó módszerei mögött bizonyos naív biológiai szemlélet is meghúzódik — a népesség kvalitására való törekvésből.³ Ezen túlmenően azonban mindkettőnél, különösen pedig Aristotelesnél kvantitatív szempontok is jelentkeznek, amikor a létfenntartási eszközök és a népesség szembeállításával arra a megállapodásra jut, hogy a szabadjára hagyott népszaporodásnak a szegénység, nyomor és bűn a következménye.

Az ókori Rómában is kezdetben szokás lehetett a gyermek kitétele. Ezt engedni feltételezni Romulus egy törvénye, mely megtiltotta a gyermekek hároméves koruk előtti kitevését. A köztársaság alatti háborúskodások azonban igen megfogyasztották a római polgárságot, valamint a lesüllyedt közerkölcsi állapot is a születési arány csökkenését vonta maga után. Ezek ellensúlyozására — tekintve, hogy a legfontosabb polgári és papi méltóságokat csak a teljesjogú római polgári családból származók tölthették be — jöttek létre olyan intézkedések, amelyek a gyermeknemzést és a házasságkötést kívánták elősegíteni. Ezek közül Augustus Császár törvényei, a Lex Julia de maritandis ordinibus, majd az ezt módosító Lex Pappia Poppaea voltak a nevezetesebbek. E törvények különböző előnyöket biztosítottak a házasoknak, illetve a többgyermekes családoknak és hátrányokban részesítették azokat, kik kellő időben nem házasodtak, illetve megfelelő számú gyermekük nem volt. Ezen intézkedésekkel a kitűzött célt azonban — az erkölcsök javulását, a növekvő szaporodást — nem érték el és mintegy három évtized múlva a római lovagok, kiket Augustus házassági törvénye a legjobban sújtott, kérték annak eltörlését, mire aztán fokozatosan sor is került a császárság hanyatlásának korszakában. Tiberius még csak enyhített Augustus törvényein, míg Constantinus a nőtlenség-, gyermektelenségből következő hátrányokat törölte el, Honorius pedig a törvény által biztosított előnyöket is megszüntette.

A középkorban a keresztény szellemnek megfelelően általában bűnnek nyilvánították a szaporodás kérdésébe való mindenféle beavatkozást. A népesedés alakulására ennek megfelelően Mózes szavaira való hivatkozással — »gyümölcsözöttek és sokasodjatok és töltsétek be az egész földet« — a szaporodás növelését hirdették. Ugyanakkor a Szentírás szavai (főleg Pál apostol) alapján a szüzességet is dicsőítették a házassággal szemben, ami azonban in-

³ Ezek a megállapítások csak a szabad polgárokra vonatkoznak.

kább csak a papi rendre vonatkozott, s részben ezzel függ össze a katolikus papok és szerzetesek coelibátusa is.

A népesség és népesedési kérdések tudományos alapon való művelése a XVII. században kezdődik a kapitalizmus kialakulásával, a polgári közgazdaságtan és a statisztikai tudomány kibontakozásával párhuzamosan.⁴ A merkantilista közgazdasági írók az európai országokban rendszeresen foglalkoznak népesedési kérdésekkel is. A legtöbb merkantilista irányzat a minél nagyobb számú népességre való törekvést propagálta. A gyors szaporodás felelt meg ugyanis a merkantilizmust jellemző erős állami, nemzeti, egységes gazdasági, illetve hatalmi politikájának, mert a nagyobb népesség többet tud termelni, következésképp többet is tud kivinni, mellyel megvalósíthatja a kereskedelmi mérleg olyan kedvező állapotát, melynek során az arany és ezüst, mint kereskedelmi profit az országba özönlenek. Ebből a felfogásból gyökerezett XIV. Lajos 1666-ból származó azon edictuma is, mely igen nagy kedvezményeket nyújt a fiatalon házasodó, illetve sokgyermekes családoknak.

A merkantilisták közül a német kameralisták fejtik ki legélesebben a gyors szaporodásra vonatkozó nézeteket, melyek általában populacionisztika néven ismeretesek. Ezen populacionisták közül Justi és Sonnenfels voltak a leghatározottabbak, kik szerint el sem képzelhető olyan népességnagyság, melynél annak szaporodásának meg kellene állnia. A népesség nagysága, illetve a népsűrűség a gazdasági életet fellendítő erők, melyek növekedésével nagyobb lesz a termelés és bőségesebb a fogyasztás. Ez a német merkantilista népesedésfelfogás, mely inkább az államjóléti irányt képviselő merkantilista gazdaságpolitika tételeire épült fel, nem gyakorolt különösebb hatást a polgári népességtudomány kialakulására.

E szempontból a legfontosabb tényező a statisztikai tudomány kifejlődése s ezen belül a politikai aritmetika megjelenése volt. Ez az irányzat — mely az angol merkantilista irodalom statisztikai ágaként alakult ki, elsősorban William Petty (1323—1687) és John Graunt (1620—1674) révén —, a számok segítségével igyekezett a népességi és népmozgalmi jelenségeket vizsgálni és az ott jelentkező szabályszerűségeket feltárni. A statisztikai tudomány ezen iránya által feltárt népességi és népmozgalmi tények alapján a XVII. és még inkább a XVIII. században már jelentkeztek olyan törekvések, melyek a népességfejlődés általános törvényét, annak fő összefüggéseit próbálták megragadni. Mindinkább előtérbe kerültek azok a nézetek, melyek a népességszám és élelmiszermennyiség viszonyítása alapján a túlnépesedés lehetőségét felismerték, illetve hirdették. Ezen felfogások alapján (amelyet már a XVI. században Macchiavelli és Botero, majd a XVII. és XVIII. században James Stuart, Franklin, Willam Temple, Cantillon, Townsend, Wallace, stb. képviselt) született meg Malthus népesedési elmélete a XVIII. század végére. Ez egy társadalmi törvényt természeti törvényként tüntet fel azon megállapításával, hogy a szegénység és a nyomor oka a létfenntartási eszközökhöz viszonyított túlnépesedés.

Malthus népesedési törvényének megjelenése lényegében a polgári népességtudomány kialakulását jelenti, jóllehet ezzel még nem zárult le a pol-

⁴ A polgári népességtudomány kérdésével részletesen foglalkozott dr. Horváth Róbert a Szegedi TTIT politikai szakosztályának közgazdasági tagozata keretében 1956 március 16-án elhangzott »Régi és új polgári népesedési elméletek« c. előadása, melynek kézírata e résznek fő forrása.

gári népesedési vita, hanem az inkább csak ezután szélesedett ki. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy ha mennyiségre és változatra soknak is tűnik a Malthus utáni polgári népesedési irodalom, azonban lényeges változtatás Malthus népesedési törvényén a XIX. században már nem történt, csupán annak a megváltozott körülményeknek megfelelő magyarázatait adták többnyire.

Míg Malthus népesedési törvénye megfelelt kora uralkodó osztályának a nagy szegénység és nyomor valóságos okának elleplezésére, a későbbiek során, mikor a nyugateurópai országokban — különösen Franciaországban — a születési arány csökkenése jelentkezett, s ugyanakkor a munkásosztály nyomora és a parasztság tönkremenése tovább fokozódott, az már korábbi formájában tarthatatlanná vált. Így a XIX. század második felében a kifejezetten biológiai alapon álló népesedési elmélet kezdett elterjedni, melynek alapjai már a XVII. században jelentkeztek Townsend képviselőjében. Ez az irányzat, melynek legfőbb képviselője Spencer volt, több változatban jelentkezett, melyek általában az emberi fiziológia változásával magyarázták a csökkenő születésarányt, abban azonban azonosak, hogy valamennyi természeti törvényként állította be a népesedési problémát, kizárva a társadalmi, gazdasági körülmények hatását. Ugyanakkor a XIX. század második felében a népesedési kérdések a szociológia területére is áttolódtak. Az idősebb Bertillon-nal kezdődően egy új népesedési elmélet, az ún. jóléti elmélet jelentkezik, mely a kultúra, a jólét növekedésével pszichológiai alapon magyarázza a születések csökkenését. Ehhez hasonló a szociális »kapillaritás« elmélete, mely szerint — főleg a középosztálynál — a magasabb egzisztenciára való törekvés érdekében történik a gyermekszámkorlátozás. Ezen túlmenően e korban még néhány hasonló felfogás keletkezett, melyek valamennyien szociológiai alapon álltak.

Az imperializmus kibontakozásával, méginkább annak erősödésével, a hódító háborús politikával összhangban, ismét a születések magas számát hirdették a polgári populacionalisták. A malthusi eszmék azonban sohasem tűntek le a porondról. A legkülönbözőbb variációkban dolgozták át azt elsősorban az ún. neomalthusianisták. A XX. században a polgári népesedési elméletekben alig található új gondolat, csupán a megelőzőknek különböző kombinációit találjuk. Így pl. az 1927-es genfi nemzetközi népesedési konferencia után igyekeztek a malthusi nézeteket a polgári populacionizmussal szintézisbe hozni, a népesség optimális számának a megállapítására törekedve. Majd a fasizmus uralomrajutásával megjelent a fajelmélet, mely a Morgan—Mendel-féle tanításokra támaszkodva egy újabb keverékét adta a biológiai, populacionista és a malthusi népesedési elméletnek.

A fentiek összefoglalása egyben a magyar polgári népességtudomány fejlődésének kereteit is megadja. Rögtön meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar polgári népességtudomány a nyugateurópai fejlődéstől lemaradva, igen későn, csak a XIX. század második felében kezdett kibontakozni. Ennek oka az ország sajátos történelmi viszonyaiban kereshető, nevezetesen abban, hogy az idegen uralomtól való függőség és feudális viszonyok következtében a klasszikus értelemben vett polgárság nem tudott kialakulni s így a polgárság érdekeit kifejező polgári tudomány sem.

A magyar statisztikai tudományra hosszú időn keresztül a leíró irányzat, azon belül is a bécsi reakciós iskola nyomta rá a bélyegét, s ha itt-ott

jelentkezett is kiemelkedő egyéniség, különösebb eredményt, különösen a népességi és népmozgalmi területen elméletileg nem tudott felmutatni. Közgazdasági irodalmunk pedig a szabadságharcig még a statisztikánál is szégyényebb volt.⁵ Az a tény pedig, hogy a polgári népesedéstudomány a XIX. század második felére a nyugateurópai országokban nemcsak hogy kifejlődött, de az már reakcióssá is vált, amely nem tudta előbbre vinni annak fejlesztését, megpecsételte a magyar népesedéstudomány sorsát is. Ennek az állapotnak lett következménye az, hogy a népességi kérdésekkel foglalkozó magyar munkák a századforduló előtt és után többnyire valamely már külföldön kidolgozott népesedés elméletet fogadták el, vagy ami még jellemzőbb eklektikusak voltak.

Igy pl. elsősorban Kautz és Láng a magyar társadalomgazdasági írók közül malthusianista irányzathoz csatlakoztak, míg Karvasy, Pisztory, Kovács Gábor szemben állnak azzal.⁶ Ismét mások mint pl. Földes, Ráth Zoltán, Mandelló Gyula, stb. többé-kevésbé elismerik Malthus nézetének alap gondolatait, ugyanakkor igen sok tekintetben nem értenek vele egyet, sőt ellenkező álláspontra is jutnak. Ez utóbbi csoportba sorolhatnánk Balás Károlyt is. Itt azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy a magyar polgári népességtudományi szerzők ilyen fajta csoportosítása meglehetősen felületes és nem fejezheti ki a teljes valóságot. Hogy mennyire így van ez, azt mutatja az is, hogy míg pl. Kovács Gábor⁷ malthusianistának tartja Balást azon az alapon, hogy lényegében igaznak tartja Malthus tanainak magját, ugyanakkor Balás egy másik kor- és tanártársa, Láng Lajos ugyanazon műre való hivatkozás alapján malthusellenesnek tartja.⁸ E két majdnem egyidőben jelentkező ellentétes véleménynek az az alapja, hogy Balás többek között azt a célt tűzte maga elé, hogy munkájában a népesedés kérdéseit, főleg annak közgazdasági vonatkozásait, a különböző egymásnak ellentmondó nézetek bemutatásával tárgyalja úgy, hogy közben saját véleményét is kifejtse. Eppen ezért Balás idevonatkozó megállapításai igen szerteágazók, eklektikusak és ebből következően néhol ellentmondásosak is: Ezért annak megállapításához, hogy Balás Károlyt a népesedési kérdéstről vallott felfogása alapján hova soroljuk, nem elégséges egy-két kiragadott idézet után ítélni, hanem teljességében kell bemutatni idevonatkozó nézeteit. Ez a jelen tanulmány tulajdonképpeni tárgya.

⁵ A magyar statisztikai tudomány kialakulásának körülményeit és jellegzetességeit lásd dr. Horváth Róbert »Fényes Elek, a haladó magyar statisztikus és reformer (1807–1876)« c. dolgozatának II. fejezetében. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus III., Fasciculus 5., Szeged, 1957.

⁶ Láng Lajos »A statisztika története« c. tantörténeti munkájában védelmébe veszi Malthust támadóival szemben, magyarországi viszonylatban legnagyobb malthusianista. Karvasy Ágoston a fennálló társadalmi rend bajaira, a javak aránytalan elosztására vezeti vissza a túlnépesedés okait. »Népszerű nemzetgazdasági tudomány a művelt rendek szükségéhez alkalmazva« című munkájában (III. kiadás Bp., 1867.). Pisztory Mór, mint a feltétlen gazdasági liberalizmus híve a túlnépesedést a gazdasági törvények érvényesülésének erőszakos megakadályozásában látja. (Nemzetgazdaságtan, IV. kiadás, Bp., 411–415. o.). Kovács Gábor bizonyos fokig a marxizmus irányában halad, elismerve és igaznak tartva Marxnak azt az állítását, hogy az emberiségnek nincs általános népesedési törvénye, hanem az társadalmi formánként változik. E szemlének megfelelően statisztikai adatokon keresztül vizsgálja a magyar társadalmon belül az egyes osztályok népesedésének mibenlétét. (A népesedés elmélete, Debrecen, 1908.)

⁷ Id. m., 55–56. o.

⁸ Láng, id. m., 320. o.

III.

Balás Károly Balassagyarmaton született 1877. január 4-én. Előbb bírói, majd vármegyei szolgálatban volt. 1906-ban a Kassai Jogakadémián a nemzetgazdaságtan, pénzügytan és pénzügyi jog tanára lett. 1908-ban a budapesti egyetemen nemzetgazdaságtanból magántanárrá habilitálták. 1909-ben megalakította a Kassai Magyar Táradalomtudományi Egyesületet. 1914-ben a pozsonyi, 1918-ban pedig a budapesti egyetemen a közgazdaságtan és pénzügytan tanára, valamint az Akadémia levelező tagja lett. Ezen túlmenően több tisztséget viselt a közéletben.

Balás munkássága igen sokoldalú. Elsősorban közgazdász volt, azonban nem csak a szorosán vett közgazdasági, de statisztikai, gazdaságpolitikai és döntően pénzügyi kérdésekkel is foglalkozott. Népeśségtudományi kérdésekkel munkásságának döntően első és utolsó szakaszában foglalkozott. Így első nagyobb terjedelmű munkája is a népesedéssel foglalkozott.⁹ Mint közgazdász természetesen a népesedési kérdéseket is ebből a szempontból vizsgálta, ami előbb említett munkájának alcíméből is kiténik. Kiindulása ekkor még az volt, hogy a népesség és a népesedés problémáját csak a gazdasági élettal való szoros kapcsolatban lehet megérteni, megmagyarázni. Ilyen irányú törekvések különösen tudományos munkásságának kezdetén jelentkeztek, tehát amikor még az »osztályérdek« kevésbé korlátozta a valóság feltárására irányuló törekvésében.

Világosan látta ekkortájt azt is, hogy miként a közgazdasági elméletek egyes osztályok közgazdasági nézetei, ugyanúgy »... a népesedésre vonatkozó nézetek és elméletek is a társadalmi osztálynézeteknek s az egyes osztályérdekeknek alapulvételével való gondolkodásnak a benyomását keltik.«¹⁰

A társadalomtudományok pártosságát felismerve azonban Balás is — általában a polgári közgazdászokhoz hasonlóan — objektív alapokon állónak tartotta saját magát, s ennek értelmében igyekezett a népesedés terén jelentkező osztályérdektől függetlenül mindvégig egy szerinte »magasabb« szemzőgből, a nemzet szempontjából vizsgálni ezt a kérdést. Ezzel az osztályok fölé emelkedéssel persze akarva-akaratlanul csak az uralkodó osztály érdekeit képviselte végső soron, s jutott el — mint később látjuk — a sovíniszta, fasiszta élettér gondolatáig.

A népesedés kérdésében legfontosabb szerepet a gazdasági szempontoknak s ezen belül is a technika fejlődésének tulajdonított. Egyrésztől ebből a szempontból, másrésztől nemzeti, faji szempontból mintegy párhuzamosan vizsgálta a népesedés, illetve túlnépesedés problémáit s a vizsgálódás eredményei, mint végső konklúziók, népesedéspolitikai megállapításaiban jutnak kifejezésre.

Balás népesedési fejtegetéseit a »határnépesség« fogalmának kifejtésével, illetve felhasználásával kezdi, melyet a határhaszon, határérték analógiájára épített fel. E fogalom kettős értelemben jelentkezik nála, egyrészt »vegetatív« állati értelemben, másrészt »közgazdasági« értelemben. Abban az esetben mikor egy »bizonyos időn belül, s bizonyos gazdasági körülmények között éppen annyi népesség él, amennyit az illető terület, ill. annak gazdasága

⁹ Balás Károly: Népesedés (Közgazdasági tanulmány), Bp., 1905.

¹⁰ Balás, id. m., 4. o.

éppen a éltfenntartásra elegendő módon táplálni bír«, akkor az illető terület, illetve társadalom népessége a határnépességhez jutott el a szó vegetatív, állati értelmében.¹¹ Ami az analógiát illeti, nem mondható éppen szerencsésnek, de nem azért amiért Balás gondolja, hogy az országhatáron élő lakossággal összekeverhető a fogalom, hanem azért, mert az egyébként is helytelen szubjektív értékelmélet analógiájához való szó szerinti ragaszkodás nem felene meg annak a fogalomnak, amire a szerző is gondolt.

Ugyanis ilyen körülmények között — mint írja: »...minde-aki a vegetatív létminimumra volna szorítva csupán.« Ezt az állapotot Balás a következő képlettel fejezi ki: $H = \frac{T}{t}$, ahol H a határnépességet, T a rendelkezésre

álló ösztáplálék mennyiségét, t az egy főre eső létminimumot jelenti. A fenti állapot jelentené a túlnépesedés (ezt kell tulajdonképpen érteni Balás ebben az értelemben vett határnépesség fogalmán) abszolút határát. Ennél nagyobb méretű szaporodás az adott körülmények között lehetetlen (ha feltételezzük, hogy a táplálék mennyiség tovább nem növelhető), mert több ember számára táplálék nincs, s így azoknak el kell pusztulni. Ez jelentené tehát a népesedés végső határát, amely azonban főleg az emberi társadalom legprimitívebb fokán jelentkezik.

A modern közgazdasági életben azonban — ahol az igények megnövekedtek és a szükségletkielégítés sokrétű lett — ilyen állapot Balás szerint sem fordulhat elő. Ezért tartja szükségesnek a »közgazdasági értelemben« vett határnépesség fogalmának a beiktatását is, amelyen érti »... az adott viszonyok között egy ember gazdasági szükségleteinek (tehát nem csupán létfenntartásának) kielégítésére szolgáló javak (tehát nem csupán tápszerek) minimumát.«¹² Az előbbi esethez hasonlóan itt is felállítja a határnépesség

képletét, mely szerint ($H = \frac{J}{j}$) a közgazdasági értelemben vett határnépességet (H) megkapjuk, ha az adott rendelkezésre álló jószágmennyiséget (J) osztjuk az egy ember gazdasági szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak (j) minimumával. A képlet eredménye azonban csupán egy fiktív átlag, amely teljesen egyenlő vagyoneelosztást, illetve fogyasztást tételez fel, ami osztálytársadalomban nem létezik. Ezzel Balás is tisztában van, s ezért közbevetőleg

megjegyzi, hogy a $H = \frac{J}{j}$ képlethez fűzött okoskodás fenntartása mellett egyes társadalmi osztályok nélkülözésének oka a rossz vagyoneelosztás is lehet. Ha pedig elismeri, hogy egyes osztályok az összjavakból többet szakítanak ki a minimumnál, nem maradhat fenn a fenti összefüggés a javak és népesség között, mert a hátrányos vagyoni helyzetben lévő osztály tagjai ismét nélkülözésre, vagy szélső esetben pusztulásra lesznek ítélve az így kiszámított népességszám esetén.

Balás fenti okoskodása tehát értelmetlennek tűnik, s nála is csak azt a célt szolgálja, hogy ebből kiindulva a túlnépesedést magyarázza. A határnépességszám kialakulására a fenti képletből kitűnően is igen nagy szerepe van az adott ország gazdasági fejlettségének. Ezért mondja szerzőnk, hogy a fej-

¹¹ Uo., 23. o.

¹² Uo., 24. o.

lett iparral rendelkező országok nagyobb népességet képesek ellátni, mint a mezőgazdasági országok. Ebből vonja le azt a következtetést, hogy a különböző gazdasági fejlettségi fokon álló országokban más-más lesz a határnépesség, azaz a felfogásának megfelelő relatív túlnépesedés. Természetesen e gondolatmenetnél alapvető hiba az is, hogy Balás itt mellőzi azt a Marx által már kellő súllyal kiemelt tényezőt, hogy maguk az igények is változók, tehát koronként és országonként más a képletben szereplő szükségleti minimum is.

Ugyanakkor az iparosodással kapcsolatban Balás egy másik jelenséget is vizsgál. Az ipari technika fejlődésében nemcsak a népesedési probléma megoldását látja (amely munkaalkalmat ad), hanem vizsgálja annak negatív hatását is a munkásosztályra vonatkozólag. A gépek alkalmazásának két-féle hatásáról a következőket írja: »Az egyik mint a termelésnek hatalmas előmozdítója s az ebből folyó következményeknek megindítója áll előttünk, a másik hatása azonban a gépnek a munkás ellensége és versenytársként való megnyilvánulásában jelentkezik.«¹³ Szerzőnk mikor arra a megállapításra jut, hogy a gépek alkalmazása s a technika fejlesztése munkásokat szorít ki a munkaalkalomból, tehát munkanélküliséget idéz elő, tulajdonképpen a tőke szerves összetételének változásáról beszél, illetve a munkásosztályra emiatt háruló hátrányokról. E folyamatot azonban nem nevezi nevéen, tekintve, hogy nem a tőke szempontjából vizsgálja a kérdést, csupán statisztikai adatok alapján regisztrálja azt a történelmi tényt, hogy a kapitalizmusban a technika fejlődésével (aminek okát — a profitért való versenyt — is jól látja) mind több munkás lesz munkanélkülivé, s ez lesz a túlnépesedés forrása. Szerzőnk tehát jól látja, hogy egyrészt az egyenlőtlen vagyoneelosztás, másrészt a kapitalizmusbeli technika fejlődése túlnépesedést eredményez, mely általában az alsóbb néposztályra, különösképpen pedig a munkásosztályra vonatkozik. Ezirányú fejtegetéseivel még tovább is megy és egy csaknem teljes képet ad arról — bizonyos szocialista irányzatok hatása alapján —¹⁴ (felsorolva a munkásosztály szaporodásának forrásait), hogy miért épp a munkásosztálynál jelentkezik a túlnépesedés.

A munkáskezek számának növelésére ható tényeket — melyekről egyébként Marx kimerítően beszél a Tőke I. kötetében — ha nem is foglalja rendszerbe, helyesen ismeri fel. A munkáskezek növekedésének három forrását említi, úgymint a természetes szaporodást, a mezőgazdaság kapitalizálódásából és az itt folyó koncentrációból illetve differenciálódásból következő munkásfelesleget, amely az iparban óhajt elhelyezkedni, s végül az ipari versenyben résztvevő gyarmati országok fejlődése következtében közvetve és közvetlen formában jelentkező gyarmati munkaerőt.

A munkásosztály természetes szaporodásával kapcsolatban azt írja, hogy a »vagyonatlan munkás, — aki amúgy sem hagy gyermekeire egyebet a bizonytalan megélhetésnél és vagyontalanságnál — nemigen törődik azzal, hogy több, vagy kevesebb gyermeke lesz-e, mert úgy sem lesz egyiknek sem semmije«. »Egyéni szempontjai tehát a legkevésbé sem állítják fel előtte a fogamzás korlátozásának szükségességét.«¹⁵ Bár a fenti megállapítás nem elég-

¹³ Uo., 334. o.

¹⁴ Balás ezirányú fejtegetéseiben többször hivatkozik Marxra. Feltételezhető továbbá, hogy hatást gyakorolt fejtegetéseire Hilferding munkássága is.

¹⁵ Balás, id. m., 43. o.

séges a munkásosztály népesedésének meghatározására, mert ehhez statisztikai adatokra volna szükség és több oldalról kellene vizsgálni a kérdést, rámutatva a ható tényezőkre, azonban Balás lényegében helyesen állapítja meg saját korára vonatkozóan, hogy a munkásosztálynál meglehetősen nagy a természetes szaporodási arány.

A munkáskezek számát növeli a természetes szaporodáson kívül a mezőgazdaság tőkés fejlődése következtében felszabaduló munkaerő is. Ezzel kapcsolatban helyesen írja szerzőnk, hogy a technika, a gépesítés a mezőgazdaságba is bevonul és a mezőgazdasági munkásokat kiszorítja a régi munkakörből. De nemcsak a mezőgazdasági munkások jutnak erre a sorsra, hanem a kis és törpebirtokosok is, tekintve, hogy ezek nem bírják a versenyt a gépesített üzemekkel.¹⁶ A munkások tehát szaporodnak abszolút értelemben is, ugyanakkor e növekedés mögött lemarad foglalkoztatásuk. Lemarad azért, mert a tőkés társadalomban a haszonszerzés lehetősége szabja meg (a versenyen keresztül) az ipari és mezőgazdasági termelés és foglalkoztatottság volumenét. Ezzel kapcsolatban Balás helyesen ismeri fel, hogy a munkanélkülivé vált munkásfelesleget foglalkoztatni lehetne a termelés kiszélesítésével, ami azonban nem mindig áll a tőkésék érdekében, tekintve, hogy azt — mint említettük — a profit határozza meg. Ez utóbbi érdekében törekszenek a fejlett ipari államok tőkésiei idegen fogyasztó piacokat is szerezni. A fentieket Balás mégis úgy tünteti fel, mintha az anyaországnak az iparral foglalkozó lakosságnak kellő foglalkoztatása és így megélhetése céljából volna elsődlegesen szüksége a tengeren túli fogyasztópiacokra.¹⁷

Az előbb mondottakkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a piacszerzés önmagában már a kapitalizmus kezdetén, a merkantilista protekcionista politikánál jelentkezik — amikor még szó sincs túlnépesedésről. Ennek hatása a későbbi időkben azonban jelentkezett olyan formában, hogy az anyaország munkásosztályának relatív túlnépesedési problémáin segített a termelés kiszélesítése által. Ezt mutatta néhány nyugat-európai ország esete is, midőn a fejlődésben még a kereskedelmi tőke játszotta a döntő szerepet. A későbbiek során, így a XX. század elejére a világ gazdasági, területi felosztása már végbement, és az újrafelosztás, illetve a tőke kivitel lett a döntő jellemvonás a kapitalizmus e szakaszában. Ez esetben pedig nem könnyíti, hanem nehezíti az anyaország munkásosztályának helyzetét az a tény, hogy a tőke az olcsó gyarmati munkaerővel dolgozik. A termelés ugyan növekedik — a technika pedig a verseny következtében még inkább fejlődik — ugyanakkor a munkáskezek száma a gyarmati népek munkaerejével még inkább szaporodik.

A tőke kivitel — mint ahogyan a történelmi tények is mutatták — a gyarmati és elmaradt országok ipari fejlődését is eredményezi. Ezzel kapcsolatban állapítja meg szerzőnk helyesen, hogy ez a fejlődési folyamat nem áll meg ott, ahol a tőkebefektető ország szeretné, hanem a gyarmat mindinkább versenytársként jelentkezik a fejlettebb országokkal szemben. Ez az állapot jelentkezett a század folyamán, s folyik jelenleg is, melynek gazdasági következménye a felvevő piacok összezsugorodása, népességi szempontból pe-

¹⁶ Uo., 33–34. o.

¹⁷ Uo., 35. o., — valamint »Nyersanyag és népesedés« című cikkében (Statisztikai Szemle, 1940., 466. o.) hasonló fejtegetések találhatók, sőt továbbmenve, itt már az »életter« elmélet alapján vizsgálja a kérdést, ahol az idegen területeket már nemcsak fogyasztópiacnak tekinti, hanem nyersanyagforrásoknak is.

dig a relativ túlnépesedés, az ipari tartaléksereg fokozottabb növekedése. Balás ugyan nem vezeti le logikailag a fentieket teljes egészében, csak utal ezekre mikor a fogyasztópiacok kimerüléséről, másrészt a munkásoknak az érintett forrásokból való állandó szaporodásáról ír, s azt a következtetést vonja le, hogy a közeljövőben a népesedés közgazdasági szempontból nyomasztóvá válik a társadalomra.¹⁸

S mitől tart Balás leginkább? Nem elsősorban attól, hogy a munkanélküli munkások nyomorognak, hanem annak következményétől, vagyis hogy nő az elégedetlenség, »... a munkástúlnépesedés okozta szociális zavarban aztán kártyavárként omolhatnak össze a mostani társadalom legerősebbnek hitt támaszai...«.¹⁹

Ezt a közeledő veszélyt pedig nemcsak sajnálatosnak, de elégtelennek is tartja a munkásosztály túlnépesedésének megszüntetésére, mert szerinte a szocializmus sem fogja megoldani a túlnépesedés problémáját, minthogy a társadalom formáját közömbösnek tekinti a népszaporodás szempontjából.²⁰

Balás szerint a szocializmus csak ideiglenesen tüntetheti el a túlszűfolt-ságot az egyenletesebb vagyoneelosztással, — amit a vagyonos osztálytól vesznek el — mert a népesség szaporodásának változatlan üteme mellett, egy idő múlva ismét lemarad a termelés a népességszám mögött. Vagyis ezzel egyrészt elismeri Malthus azon tételét, hogy a népesség gyorsabban szaporodik, mint a javak termelése, másrészt azt is, — amit egyébként ki is mond —, hogy a termelés fokozása, a termelékenység a szocializmusban sem lehet nagyobb, mint a szabadverseny alapján. Végül pedig a kapitalizmus gazdasági törvényszerűségeinek többé-kevésbé helyes fejtegetése ellenére mégis arra a megállapításra jut, hogy »... szerintünk a sok gazdasági és társadalmi baj és hátrány csak okozata a népesség s különösen a munkásosztály zsúfoltságának, erős szaporodásának...«.²¹

Ezek a megállapítások pedig nem mások, mint Malthus tételei, — bármennyire is hangoztatja Balás, hogy nem vallja magát Malthus hívének. Ha pedig már idáig eljutott, hogy a munkásosztály nyomorát annak túlnépesedésével magyarázza, amelyet társadalmi rend változása sem oldhat meg; könnyű belátni, hogy a javasolt orvosság sem lehet más, mint hogy a »túlszűfolt társadalom közgazdasági jólétének helyreállítását csakis a túlszűfolt-ság megszüntetésével lehet elérni,«²² azaz a népesedésnek a helyes irányításával. Ezen a területen azonban már nem elégszik meg Malthus erkölcsi jellegű receptjével, szerinte ugyanis egy modern társadalom a túlnépesedés megakadályozására irányuló erkölcsi önmegtartóztatástól semmit sem várhat, hanem állami beavatkozással kívánja a népesedést irányítani.

Mint tehát kitűnik, Balás bár nem vallja magát malthusianistának, ennek ellenére kifejezetten malthusi tanokat hirdet. Ennek részben oka az is, hogy saját beismerése alapján is elismeri Malthus tanításainak lényegét, nevezetesen Malthus népesedési törvényének három tételét. Ezek mint ismeretek a következők:

¹⁸ Balás, Népesedés, id. kiad. 37. o.

¹⁹ Uo., 48. o.

²⁰ Uo., 234. o.

²¹ Uo., 231. o.

²² Uo., 227. o.

1. »A népesedés szükségszerűen korlátozva van az élelmiszerek (mennyisége) által.«

2. »A népesedés mindenütt növekszik, ahol az élelmiszerek szaporodnak, ha csak valami igen hatalmas és szembeszökő akadály által nincs gátolva.«

3. »Ezen akadályok és azon akadályok, amelyek visszatartják a szaporodás nagyobb erejét és eredményét, egyszínvonalon tartják az élelmiszereivel, az erkölcsi önmegtartóztatásra, a bűnre és nyomorra vihetők vissza.«²³

Erről a népesedési törvényről írja Balás: »Magja, alap gondolata Malthus tanainak, örök igazság marad mindig és minden körülmény között.«²⁴

Jóllehet Balás elismeri Malthus fő tételeinek igazságát, sőt bizonyos tekintetben — akarva-nemakarva — annak konklúzióival is egyetért, még sem mondhatjuk róla, hogy minden tekintetben Malthus követője. Ugyanis sok tekintetben mind munkássága kezdetén mind pedig később, az 1930-as években nem ért Malthussal egyet, sőt bizonyos tekintetben szembe is kerül vele. Ennek okaira legvilágosabban a Magyar Statisztikai Trásaság által Malthus halálának 100 éves évfordulóján rendezett emlékkünnepen tartott előadásában mutatott rá.²⁵ Ez alkalommal szembeállítja a Malthus-korabeli népesedési problémát a szerző korában, általa akkor fennáltni vélt népesedési problémáival és igyekezett azokra az új tényezőkre rámutatni, amelyek azóta merültek fel.

Míg munkásságának kezdetén a malthusi nézetek részbeni elismerése mellett, azoktól függetlenül beszél egyéb népesedési tényezőkről, most már összekapcsolja ezeket az új helyzetnek, az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően. A XX. század 30-as éveiben Balás abból a megállapításból indult ki, hogy Malthusnál a népesedési kérdés gazdasági alapokon állott lényegében, s a táplálékmenyiség és az emberszám egymáshoz való viszonyításából állott, s ebből vezeti le a kérdésnek társadalmi etikai oldalait. Az idők folyamán azonban — mint mondja — »kiszélesedett a népesedés problémája, s elsősorban jelentkeznek itt a faji és nemzeti tényezők«. »Továbbá Malthusnál a népesedés kérdése döntően a túlnépesedés problémájaként jelent meg, amely általánosságban jelentkezik, országokként ugyan, de minél több országban állapítható meg a létfenntartási lehetőségekhez a túlnépesedés, annál inkább érvényesül ez az egész földgolyón. Ezzel szemben Balás megállapítása szerint a kérdést relatívabban kell vizsgálni, tekintve, hogy a mai népesedési kérdés »... elsősorban a nemzetközi fajközi és társadalmi osztályok közötti népesedési verseny súlyával nyomul előtérbe.«²⁶

Ez a két kérdés lényegében egygyé olvad és a nacionalista felfogásnak és a nagy hatalmi törekvésnek erősítését szolgálja. Malthusnál a népesedés valóban elsősorban mennyiségi problémaként jelentkezett, ezzel szemben az imperializmus e korszakában az első világháború előtt is már, de utána még fokozottabb mértékben jelentkeztek benne a minőségi, nemzeti, fajvédő nézetek. Ennek oka a politikai okokon kívül főleg az, hogy a XIX. század második felében, s még inkább a XX. század elején a születési arány nagy-

²³ R. Malthus: Tanulmány a népesedés törvényéről, (György Endre fordítása), Bp., 1902., II. fejezet 14–15. o.

²⁴ Balás, id. m., 13. o.

²⁵ Balás, Malthus és a népesedés mai problémája, Statisztikai Szemle, 1935. 11. szám., 948–963. o.

²⁶ Uo., 951. o.

mérvű csökkentést mutatott. (Más kérdés, hogy a természetes szaporodás nagysága ettől függetlenül általánosságban növekedést mutatott az európai országokban, — néhány kivételtől eltekintve.) Ugyanakkor e korban a nagyhatalmi politika, a gyarmatosítás megvalósításához, valamint a világ újrafelosztásához, tehát általában a nagyhatalmi helyzet megszerzéséhez nagyszámú népességre és így nagyarányú népesedésre is volt szükség. Természetesen ezek a jelenségek nemzeti síkon elkülönülve jelentkeztek, külön a franciáknál, a németeknél, stb. Így Magyarországon is — ahol a relatív túlnépesedés következtében az első világháború előtt igen hatalmas volt a kivándorlás —, jelentkezett e felfogás.

Balás tulajdonképpen a malthusi nézetet próbálja összeegyeztetni ebből az új helyzetből előállott követelményekkel, amikor bár szembeállítja az egyéni érdekeket a nemzeti, faji érdekekkel, — végsősoron ez utóbbi mellett tör lándzsát. Szerzőnk helyesen állapítja meg, hogy az erős szaporodás beleütközik az egyén gazdasági érdekeibe, de nemcsak az önzésbe, kényelemszeretetbe, hanem a kultúra fejlődésével kapcsolatos mindazokba a józan számításokba is, amelyeket a józan életberendezésnek szoktak a modern viszonyok között tekinteni.²⁷ A fenti megállapítást el kell fogadnunk, ha az erős szaporodás fogalmán a nagy gyermekszámot érti (már pedig azt érti), mert ezek tények, amelyek statisztikailag már a század elején is, de különösen napjainkban csaknem világviszonylatban kimutathatók, s kétségtelen, hogy ebben a kultúra fejlődésével igen fontos szerepet játszik az emberi akarat, mely mögött az ember egyéni érdekét kell feltételezni.

Természetesen a családonkénti születési szám csökkenő tendenciája nem jelenti feltétlenül, — mint ahogy századunk statisztikai adatai is mutatják — a szaporodás csökkenését is, mert egyéb tényezők többek között az átlagos halandósági korhatárnak az egészségügyi tényezők javulásával bekövetkezett meghosszabbodása ellensúlyozza azt. Ez azonban más területekre, mint pl. a népesség öregedésének kérdéséhez vezet el bennünket, amellyel itt nem kívánunk foglalkozni.

Visszatérve Balás gondolatmenetére, mely a különböző területeken megnyilvánuló népesedési versenyt fejtegeti, népesedéspolitikai szempontból végső soron arra a meggyőződésre jut, hogy az egyéni érdekeket a közérdeknek a népesedés területén is alá kell vetni. Ezt kettős értelemben veti fel. Egyrészt egy adott országon belül tarthatatlannak tartja azt az állapotot, hogy az alsóbb néprétegek születésszáma nagyobb legyen, mert ez veszélyezteti a vagyonos osztály uralmát. Ez a folyamat ugyanis a munkásosztályban az elégedetlenséget tovább fokozza, ami viszont a fennálló társadalmi rend megszüntetésére ösztönözhet.²⁸

Másrészt nemzetközi viszonylatban a nagyhatalmi törekvések érdekében szükségesnek tartja a gyors szaporodást, azaz a magasabb születési számot. Ebből a szempontból eltekint az osztályellentétektől s úgy tünteti fel a dolgot, hogy miután a nélkülöző munkás is tagja a nemzetnek, saját magának is úgy biztosíthatja a megélhetést, ha a »nemzeti«, »faji« szempontoknak megfelelően törekszik saját nemzetének szaporítására, erősítésére, mert ha ezt nem teszi, akkor más nemzetek igája alá kerül ő is egész nemzetével

²⁷ Uo., 953. o.

²⁸ Uo., 957. o.

együtt.²⁹ Az ilyen gondolkodás egyáltalán nem véletlen, mert teljesen megfelel a század első felében Európában uralkodó nacionál-soviniszta felfogásnak. Sőt a kor szellemének megfelelően az 1930-as években tovább megy és a faji szempontok figyelembevételét is helyesnek tartja. Így pl. a faji tisztaság szempontjából Balás népesedés politikája jogosnak tartja a hitleri zsidóüldözést, vagy az amerikai négerüldözést is.³⁰

A magyarság népesedési kérdései tekintetében is a fentieknek megfelelő álláspontot képvisel, amikor azt fejtegeti, hogy a magyar nemzet is csak úgy biztosíthatja létét, csak úgy maradhat fenn, ha a népesedés területén állja a versenyt a többi nemzettel.³¹ Azt az ellentmondást pedig, amely az egyéni és nemzeti érdek között jelentkezik a népesedés szempontjából nem a nemzeti érzésre való hivatkozással, hanem sokkal konkrétabb eszközökkel kívánja megoldani, ami a születésszabályozásról vallott nézeteihez vezet el bennünket.

IV.

A születésszabályozás népesedéspolitikai kategória, s e fogalmon általában tágabb értelemben a születések számának emelésére illetve annak csökkenésére irányuló befolyásoló tényezőket szokás érteni. A születésszabályozás eme két oldala adott időben és helyen egymást kizárja, mint követendő népesedéspolitikát.

Bármelyik oldal uralkodik is azonban a népesedés területén, emögött mindig az emberi (szülők) akarat húzódik meg. Így a családonkénti születésszabályozás (születések alakulása) közvetlenül a szülők akaratától függ, akik gazdasági, szociális, kulturális és egyéb tényezők hatása következtében döntenek. Ma már egyre inkább ez a helyzet, s méginkább ez lesz az elkövetkezendő időben. A fentiekből következően végsősorban az emberi magatartásnak van a legnagyobb szerepe ezen a területen. Ezeket az egymásnak ellentmondó elszigetelt magatartásokat azonban mégsem mondhatjuk népesedéspolitikai szempontból születésszabályozásnak, hanem csak azokat az állam által alkalmazott társadalmi, adminisztratív s egyéb úton propagált eszközöket, melyek a szülők akaratát kívánják befolyásolni a születésszám kialakítása terén. Ez viszont már adott időben és helyen egységes, az állam által kitűzött célnak megfelelő intézkedéseket és intézményeket tételez fel.

Balás professzornak a demográfia területén kifejtett azon tevékenységében, ahol a népesedés területén kifejtett vizsgálódásainak mintegy végső konklúzióit adja, igen fontos helyet foglalnak el a népesedéspolitikai kérdések. Ezekben belül foglalkozik a születésszabályozás kérdésével is az említett kettős értelemben — összekapcsolva azt az egyéni illetve nemzeti érdekekkel. Helyesnek tartja egyrészt a születésszabályozást egy olyan országban, ahol a létfenntartási eszközök adott időben korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Ezt a kérdést a terület befogadóképességével kapcsolja össze, s nem is elsősorban a születéskorlátozást ajánlja, hanem előbb a termelés növelését,

²⁹ Uo., 956—57. o.

³⁰ Uo., 962—963. o.

³¹ Balás, Népesedés, id. kiad., 531—532. o., — valamint »A magyarság népesedéspolitikai érdekei«, Közgazdasági Szemle, 1918., 329. o.

azaz — munkaalkalmak növelését.³² Helyesen fejtegeti azt a kérdést is, hogy az ország ipari fejlődésével nő annak népességbefogadóképessége. Amennyiben pedig egy ilyen ország még sem tudná ellátni a népesség egy részét (ezen a népesség alsóbb rétegeit értve), állami beavatkozást kíván az elosztás területén a vagyonos osztály rovására eszközölni, mely hozzájárulna a nélkülöző rétegek ellátásához. Ezt a lényegében jobb vagyoneelosztást célzó elgondolást a vagyonos osztály nagyobb megadóztatása formájában kívánja megoldani, természetesen anélkül, hogy azok vállalkozási kedvét veszélyeztetné.³³ Ebben a kérdésben, melyben a kizsákmányoló osztályt tünteti fel a társadalomeltartó osztályként — azonban mégiscsak arra a meggyőződésre jut, hogy ezzel a túlnépesedés bajainak elhárítása nincs biztosítva, »... mert a folyton nagyobbodó tömegű és igényű vagyontalan osztályok megélhetését az aránylag egyre csökkenő népességű, és egyre jobban megterhelt vagyonos osztályok egyre kisebb mértékben bírhatják biztosítani.«³⁴ Ilyen esetben már csak a népesedési közigazgatás, azaz a születéskorlátozás segíthet, mely a létfenntartási eszközöket összhanban tartja a népességgel.

Az ilyen irányú születésszabályozás azonban a dolgoknak csak az egyik oldalát jelentheti, amit az egyéni jólét érdekében kívánatosnak is tartana. Szerinte azonban a nemzeti szempontok, a nemzetek közötti verseny nem teszi ezt lehetővé, mert ez egyenlő lenne a más nemzet általi leigázással. Éppen ezért gyakorlatilag a »népesedési közigazgatás egyik legnagyobb feladata éppen az lesz, meggátolni a visszaéléseket, amelyeket az egyén saját kényelme és élvezete érdekében a társadalom és a nemzeti faj ellen elkövet.«³⁵

Balás tehát Bertillon³⁶ francia demográfus nyomán a népesedési közigazgatás bevezetését propagálja, miután naivitásnak tartja az egyénektől azt várni, hogy közgazdasági vagy nemzeti érdekből házasodjanak ill. kis vagy nagy gyermekszámra törekedjenek. Ezért olyan intézményeket akar, amelyek az egyént a közérdeknek megfelelő szaporodásra bírják. Mint írja: »az állam hivatalosan állapítaná meg és nem a társadalom tetszésére bízna azt, hogy *mily számú gyermekrendszer követtessék.*«³⁷ Az állam által előírt gyermekrendszert be nem tartó szülőkkel szemben szerinte különböző szankciókat kell alkalmazni, így végső soron egyrészt »a meghatározott számon felüli magzatok megszületése az egészségre ártalmatlan módon, hivatalos orvosi eljárással megakadályoztassék«,³⁸ vagy másrészt — mely a szerző szempontjából még fontosabb, mert több gyakorlati értékkel bír a nemzeti érdekeket képviselő felfogásban —, a magzatelhajtások megakadályozására egy új, eddig ismeretlen intézményt a »méhmagzatok anyakönyvét« tenné szükségessé.³⁹ A több gyermeket nem akaró szülőkkel szemben az »állam közigazgatásilag praktikus eljárással győzze le« ezek dacát. Különböző gazdasági szankciókkal akarja ezen szülőket kényszeríteni az állam által megadott gyermekrendszer betartására, sőt odáig megy, hogy »a szaporodásra alkal-

³² Balás, Népesedés, id. kiad., 466–467. o.

³³ Uo., 469–471. o.

³⁴ Uo., 472. o.

³⁵ Uo., 483. o.

³⁶ Jacques Bertillon: »La natalité en France et les moyens à employer pour la relever«, Revue Internationale de Sociologie, 1893. évf. 46–47. o.

³⁷ Balás, id. m., 491. o.

³⁸ Uo., 493. o.

³⁹ Uo., 495. o.

mas élettársakat — kik bizonyos idő alatt nem mutatták fel saját igazolt hibájukon kívül a megállapított minimális születésszámot — *hatósági összehárásával s itt a kijátszások megakadályozására szolgáló felügyelet alatt tartásával is szankcionálandó*.⁴⁰

Balás tehát, — mint látható — állandó kétségekkel és ellentmondásokkal küzdök azáltal, hogy szembeállítja az egyéni érdeket az önfenntartás szempontjából a közérdeknek megfelelő fajfenntartás szempontjával. Kívánatosnak tartja gazdasági szempontból a születéskorlátozást s mégis a nemzeti érdekeket hangoztatva ilyen Madách falanszterének megfelelő rendszer felállításának propagálásához jut el, annak ellenére, hogy azzal is tisztában van, hogy ilyen népesedési közigazgatást jelenleg nem lehet megvalósítani, s hogy a statisztikai tapasztalatok is inkább a depopulációt igazolják. Későbbi munkássága során maga is arra a beismerésre jut, hogy a jövő természetes szaporodásában a gyermekszám öntudatos szabályozását kell valószínűnek tartani, mely az egyéni érdekeknek megfelelően fog alakulni.⁴¹

Az egyéni és nemzeti érdekek közötti ellentétet pedig a *nemzetközi népesedéspolitikai kartell* létrehozásával véli megoldani. Szerinte ugyanis a népesedés stagnálása, a születéskorlátozás csak akkor engedhető meg, ha ez nem fogja jelenteni más népek által való bekebelezést, tehát ha kizárják a nemzetek közötti népesedési versenyt. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha valamennyi kultúrnép között egy ilyen népesedési politikai kartell jön létre, mely megállapítaná az egyes nemzetek népességszámát (a népesedés tendenciáját), azok »gazdasági erejének, a tömegigényekkel és megélhetési érdekekkel, illetőleg az ellátandó népesség számával való egyensúlyba hozása végett.«⁴²

Balás a háborúk okát a nemzetek között fennálló különböző nagyságú népességszámokban, azaz végső soron a rendelkezésre álló élettér elégtelenségében látja, tehát abban a teóriában, amellyel a második világháború imperialista hódításait magyarázták a japán, német és olasz ideológusok. Eppen ezért tulajdonít igen nagy jelentőséget egy létrehozandó nemzetközi népesedéspolitikai kartellnak, mely »az emberfajoknak életterületeikért folytatott harcukban a kompromisszumos nagy békekötést« jelentené, mely a háború végleges kiküszöbölésére irányuló törekvésekre nézve többet jelentene különböző technikai lefegyverkezéseknél és egyéb szerződéstípusoknál, s »népesedésbeli világegyensúly« állna elő.⁴³

Ami a születésszabályzó népesedési politikát általában illeti, nem lehet teljesen elvetni, mert bizonyos körülmények között szükségesség lehet, hogy az állam közvetett formában irányítsa a népesedés alakulását. A kommunista, ill. szocialista társadalomra vonatkozóan Engels⁴⁴ és Bebel⁴⁵ is arra a megállapításra jut, hogy az emberiség szaporodását is tervszerűen fogják irányítani, mint a termelést és elosztást. E tervszerű irányítás mibenlétét azonban sem Engels, sem Bebel nem dolgozta ki, mint ahogy nem is teheték az utópia

⁴⁰ Uo., 501. o.

⁴¹ Balás, Malthus és a népesedés mai problémája, id. helyen, 958. és köv. o.

⁴² Uo., 959. o.

⁴³ Uo., 960. o.

⁴⁴ Marx—Engels: Levelek a tőkéről, Bp., 1956., 233—34. o., Engels levele Kautskyhoz, 1881. febr. 1.

⁴⁵ Bebel, A nő és a szocializmus, Bp., 1957., 355. o.

veszélye nélkül, hogy egy még meg nem valósult társadalom népesedési politikájáról írjanak.

A történelmi tapasztalatok figyelembevételével, valamint az államtudományi megfontolások alapján nyugodtan megállapíthatjuk azonban, hogy a Balás által propagált népesedési közigazgatás egy megvalósíthatatlan és groteszk valami, mert semmiféle társadalmi formában nem lehetett és valószínű nem is lehet előírni az emberek számára a kötelező gyermekszámot. Az állam ezen a területen csak azt teheti, — több vagy kevesebb sikerrel —, amivel mintegy kétezer év óta kísérletezett —, hogy különböző engedményekkel, kedvezményekkel, vagy a születéskorlátozást tiltó és szankcionáló intézkedésekkel elősegíti a nagyobb szaporodást, illetve a különböző születéskorlátozó módszerek propagálásával, valamint megfelelő intézményes egészségügyi segítség nyújtásával csökkenti a szaporodást.

Ami pedig a nemzetközi népesedési kartellt illeti, ezt még kevésbé lehetséges elképzelni, legalábbis olyan formában, ahogy ezt Balás beállította. A célt, azaz a világbékét egy ilyen népesedési kartellel — mint ahogy szerzőnk állította — nem lehet elérni, mert a háborúk oka nem a népesedés ilyen vagy olyan alakulása, hanem teljesen más. Balás okoskodása azonban más okból is teljesen hibás, mert épp az ő gondolatmenete alapján a nagyhatalmi törekvések miatt nem jöhet létre gyakorlatilag olyan egyezmény, amelyet be is tartanának. Ezt egyébként Balás is érzi, mikor azt a megjegyzést teszi, hogy ilyen nemzetközi népesedési kartell, illetve a népesedés nemzetközi egyensúlya nem valósulhat meg egy olyan korszakban, mikor az egyes nemzetek fegyverrel, erőszakkal irtják mások fajtát, nyelvét s ragadják el azok vagyonát. Vagyis a nemzetközi népesedéssel egyensúly megteremtésének feltétele is egy maradandó, tartós jellegű béke.⁴⁶ Ez viszont saját előző állításának megcáfolását jelenti, vagyis azt, hogy a népesedési kartell nem jelenthet megoldást az imperializmus körülményei között.

V.

Miután vázoltuk Balás Károlynak a népesedés kérdéséről vallott felfogását, összefoglalásképpen egy első, megközelítő véleményt alkothatunk e területre eső tevékenységéről.

Mint láttuk, legfőbb jellemvonása demográfiai tevékenységének az eklekticizmus, az egységes elmélet kikristályosodásának hiánya, aminek legfőbb oka abban keresendő, hogy egyrészt egyéni, másrészt nemzeti szempontból párhuzamosan vizsgálja a népesedés kérdését. Munkásságának kezdetén helyesen ismeri fel a munkásosztály túlnépesedésének okait, azonban megriadva annak következményeitől, nem fejt ki következetesen ezt az álláspontot, hanem ellenkezőleg, Malthus tételeihez menekül. Azonban Balást nemcsak a malthusianizmus elfogadása jellemzi. Ugyanis a 30-as években mindinkább uralkodóvá lesz nála az úgynevezett polgári populacionista irányzat, amidőn az imperialista nagyhatalmi törekvések érdekében a nagyobb ütemű szaporodás mellett áll ki.

⁴⁶ Balás, Malthus és a népesedés mai problémája, id. helyen 960. o.

Еzen túlmenően ugyanakkor nála is jelentkeznek azok a kísérletek — amelyek az 1927-es nemzetközi népesedési konferencia után jelentkeztek —, hogy az előbb említett malthusi és populacionista nézeteket összeegyeztesse. Ez nála logikailag különösen indokolt, mert a népesedés területén kifejtett korábbi munkásságán jelentkeznek e két nézet keveréséből következő ellentmondások. Ezeket az ellentmondásokat véli kiküszöbölni az úgynevezett nemzetközi népesedési kartellre vonatkozó elgondolásával, melynek az egyes országok optimális népesség számának megállapítása lenne a feladata. Elgondolásainak hatóságabbá tétele érdekében javasolta a Nemzetközi Népeségtudományi Unió Magyarországi Csoportjának megalakítását, mely 1936 április 24-én meg is alakult; s amely Balás Károlyt választotta elnökévé. Ilyen minőségben hasznos tevékenységet folytatott, s neki is része volt abban, hogy a 30-as években felendült a magyar népességtudomány művelése.

Végeredményben azt kell megállapítanunk, hogy Balás Károlynak, ha voltak is helyes meglátásai, elgondolásai a népesedés terén, végső konklúzióiban azonban e térre eső tevékenysége mégiscsak apologetikus volt, mert nem tudott, vagy nem akart az uralkodó osztály érdeivel szembehelyezkedni.

Nézeteinek átfogóbb értékeléséhez feltétlenül szükséges lenne tudományos működését saját kora népességtudományában betöltött helye és szerepe szerint mérlegelni, ez utóbbi feldolgozása azonban ma még nem áll rendelkezésünkre.

Igy e szűk keretek között mozgó tanulmánynak nem lehetett más feladata, minthogy egy adalék legyen e kor tudományának értékeléséhez, amely hasznos lehet a magyar polgári népességtudomány feldolgozása szempontjából is.

Dr. Йозеф Балаш

НЕКОТОРЫЕ ДАННЫЕ К ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОЙ ДЕМОГРАФИИ: ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ КАРОЯ БАЛАШ

(Резюме)

Во введении автор коротко занимается историей буржуазной демографии вообще и ролью венгерской буржуазной демографии в этом процессе в частности. В связи с последней он констатирует, что деятельность венгерских авторов, занимающихся вопросами народонаселения характеризуется преимущественно эклектизмом, принятием какой либо из разработанных на западе теорий.

К группе этих ученых принадлежит и профессор Карой Балаш, проводивший научную деятельность с начала 1900-тых годов до сороковых годов в первую очередь в области буржуазной политической экономии, главным образом в области финансовой науки. Кроме того § особенно вначале и потом при конце своей деятельности — он занимался также и вопросами народонаселения.

Его деятельность в этом направлении характеризуется за все время двойственностью. С одной стороны он рассматривал вопросы народонаселения с точки зрения благосостояния человека, с другой стороны однако — со стороны национальных и даже великодержавных интересов.

Для раннего этапа его деятельности характерно стремление к об'ективности. Он правильно распознал основные проблемы демографии в том числе также вопрос о перенаселенности рабочего класса. Однако — в интересах консервирования существующего общественного строя — свои рассуждения в этом отношении он заключает несоответствующими выводами и принимает мальтузианские положения. В связи с этим он выражает мнение о том, что перенаселенность — это явление независимое от общественного строя и может быть прекращено только правильной, руководимой государством политикой по народонаселению.

Отчасти в тот же период, но преимущественно при конце своей научной работы, учитывая национальные и даже великодержавные интересы, он провозглашал буржуазный популяционизм. Импералистическое целеустремление он представлял как соревнование по росту населения и соответственно этому причину войны он объяснял также с позиции жизненного пространства, перенаселенности.

В конце концов противоречие, вытекающее из этих двух пониманий он хочет решить созданием международного картеля народонаселения, задачей которого было бы определить оптимальную численность населения для каждой страны.

Автор статьи в заключение констатирует, что Балаш в области демографии выдвинул много правильных взглядов и соображений, однако в конечном счете его взгляды были все же апологетическими, так как не противопоставились интересам господствующего класса.

Dr. JOSEPH BALÁZS

UNE CONTRIBUTION A L'HISTOIRE DE LA DÉMOGRAPHIE HONGROISE: LES VUES DÉMOGRAPHIQUES DE KÁROLY BALÁS

(Résumé)

Dans l'introduction, l'auteur trace une esquisse de l'évolution de la démographie bourgeoise et notamment du rôle joué dans cette évolution par la démographie bourgeoise hongroise. Au sujet de ce rôle, il souligne que l'activité de la plupart des sociologues hongrois traitant des problèmes démographiques est caractérisée par une certaine méthode éclectique consistant dans l'adoption de l'une ou de l'autre des théories mises au point à l'Ouest.

C'est dans ce groupe de théoriciens que figure le professeur Károly Balás dont l'activité scientifique dans le domaine de l'économie nationale et notamment dans celui de l'économie financière bourgeoise s'étendait du début du siècle jusqu'aux années 1940. Outre ces études, il a traité des questions démographiques également, spécialement dans les premières années et vers la fin de son activité.

Sur ce dernier terrain, toute son activité était caractérisée par une sorte d'ambivalence. Il a, en effet, étudié les problèmes de la population d'une part du point de vue du bien-être de l'individu et d'autre part de celui de l'intérêt national ou même de celui de l'intérêt des grandes puissances.

La première phase de son activité était caractérisée par des efforts d'être objectif. C'est d'une manière juste qu'il a vu les problèmes fondamentaux de la population et les causes du surpeuplement relatif à la classe ouvrière. Les conclusions qu'il tire de son analyse, ne sont cependant pas correctes; dans l'intérêt de la conservation du système social existant, il préfère d'adopter les thèses de Malthus. A ce propos, il développe la vue que le surpeuplement est indépendant du système social et que seule une saine politique de population, dirigée par l'État, le peut supprimer.

En même temps, mais plus encore vers la fin de son activité, il s'est fait le champion du «populationisme» bourgeois, basé sur les intérêts nationaux, voire ceux des grandes puissances. Il a fait passer les aspirations impérialistes pour une compétition des différents pays dans le domaine de la population et, ce qui n'était que logique, se plaça sur le terrain de l'espace vital pour voir dans les guerres également une conséquence du surpeuplement.

Pour venir au bout de la contradiction provenant du fait de ces deux conceptions différentes, il arrive à professer la création d'un cartel international de population, destiné à établir le nombre optimum de la population dans chaque pays.

En dernière analyse, l'auteur dit que malgré le grand nombre de conclusions exactes auxquelles Balás est arrivé dans le domaine de la démographie et malgré certaines de ses conceptions qui étaient justes, ses vues, ne s'opposant pas aux intérêts de la classe dirigeante, ont gardé un caractère apologetique.